

Ovdje se neću osvrtni na dio posvećen intonacijama i grafostilistici — o tome još nisam formirao mišljenje. Ali pojedini na kojima sam se zaustavio pokazuju nam da ovo nije aplikacija poznatih stvari, već rezultat originalnih ispitivanja općestokavskih odnosa grafema, glasa i fonema. To je knjiga koja nosi mnogo spoznaja i poticaja, i zaslužuje da bude svestrano prikazana.

Vladimir Anić

NAIZGLED TANKA KNJŽICA

Sa Silić-Rosandićevima knjigama nastava hrvatskoga jezika ozbiljno je prekoračila prag srednjih škola. Bila je doduše prisutna i prije, ali rijetko, kao slučajni dolaznik koji se vraćao samo prigodice i samo na koji trenutak.

Skraćivanjem gimnazije od osmogodišnje na četverogodišnju školu bitno se promijenio i položaj jezika. U prvi bi se tren moglo činiti da je svejedno predavao se jezik u prva četiri razreda osmogodišnje gimnazije ili u četiri završna razreda osmogodišnje osnovne škole. Međutim, za dobru jezičnu naobrazbu to nije svejedno. U osmogodišnjoj se gimnaziji jezik nalazio u jednoj cjelini gdje je jedinstvo škole, školovanje, a načelno i nastavnika, davalo jamstvo da jezik ne može biti zanemaren i da su ponavljanja za maturu bila zaokružene cjeline. Osnivanjem osmogodišnjih osnovnih škola i skraćivanjem gimnazije na četiri razreda gimnazija je praktički ostala bez jezične nastave, pogotovu što je i program tražio malo. Maturalna pitanja iz jezika bila su obično formalnost jer su i učenici i nastavnici bili svjesni da se traži nešto što pripada drugoj školi pa se i odgovornost za jezično neznanje prebacivala na drugu školu. Kako je uz to latinski jezik prestao biti snažno sredstvo jezične naobrazbe, a strani se jezici sve više predaju izravnim metodama, učenici su gimnaziju završavali bez prave jezične naobrazbe.

Novi program¹ dao je jeziku dostojno mjesto u srednjoj školi i, razumljivo, nije bio primljen bez otpora. Normalno je što se otpor javljao protiv novog opterećenja, ali nije bilo normalno što se on jednim dijelom usmjerio protiv jezičnoga programa uopće. Jezična nastava mora imati potrebno mjesto i u srednjoj školi, a drugo je usklađivanje opsega pojedinih područja. (Tu se moglo učiniti više.)

No i najbolji bi program ostao mrtvo slovo na papiru kad ga ne bi pratili potrebni udžbenici i priručnici. Za prvi razred gimnazije dobili smo potrebne knjige u suautorstvu J. Silića i D. Rosandića. Kad su knjige izašle, otpor se pojačao. Onaj koji sam ja osjetio opet je bio krivo usmjeren. Bio je okrenut protiv fonologije uopće, a uzrok mu je glavninom bio prirodna težnja za udobnošću, mirom: da ono što smo jednom naučili možemo predavati do kraja radnoga staža. A nije se moglo čekati dok stručnjaci starije naobrazbe ne odu u mirovinu. Nekima je nastavnica novost morala poremetiti mirne predavačke tokove i prisiliti ih na ponovno učenje. Čini se da je razdoblje blaženoga stručnog mira prošlo za sve struke pa i za lingvistiku i da smo na pragu doživotnoga učenja.

Silić-Rosandićeve knjige zaista znače prodor novih lingvističkih pogleda u nastavu srednjih škola. Uz fonetiku dolazi i fonologija i fonostilistika kao nove discipline jer se glasovi ne promatraju samo s fiziološkoga gledišta, nego i s funkcionalnoga, promatra se njihova priopćajna i izražajna vrijednost. Pravopis i pravogovor dobivaju novo svjetlo, a djelomično i rečenična fonetika. Sve to utire nove puteve u jezičnoj naobrazbi pričko potrebnoj suvremenom čovjeku. Zato su pohvale opravdane jer ove knjige znače kamen međaš u srednjoškolskoj jezičnoj naobrazbi, a znatno promiču i našu jezičnu naobrazbu uopće.

¹ Osnove nastavnog plana i programa za srednjoškolsko obrazovanje u SR Hrvatskoj, Prosvjetni vjesnik, 7, Zagreb, 10. prosinca 1973.

Pa ipak, neću se opširnije zadržavati na pohvalama, moji su ih sugovornici izgovorili dovoljno,² nastojat će kritički osvjetliti mnoge pojedinosti iznoseći i neke nedostatke s glavnom svrhom da se iduća izdanja usavrše, a nedostaci uklone jer ih u ovom pionirskom radu ima dosta. Poći ću tim putem ne zato što bih prikazivane knjige manje cijenio nego što ih cijene njihovi hvalitelji, već zato što smatram da hvaljenje znači doduše priznaje autorima za stečeno znanje i uloženi trud u izradi udžbenika i priručnika, ali ne pomaže ništa u pronalaženju najboljega načina na koji će učenici najlakše i najuspješnije usvajati potrebna fonetska i fonološka znanja i vještine. Smatram naime da do toga cilja nije uvijek odbran najbolji put.

Pokušat ću to osvjetliti, ali s osnovnim ciljem da budem most između struke i knjiga s jedne strane i nastavnika i učenika s druge. Polazit ću od udžbenika, a na priručnik za nastavnike osvrtao ću se samo usput. Kad bih se sustavno osvrtao i na priručnik, bila bi potrebna još jedna ovakva ocjena, a ja od nje odustajem i uz eventualni prigovor da bez priručnika ne mogu dobro ocijeniti ni udžbenik jer oni tvore cjelinu. Taj prigovor mogu odbiti činjenicom da je udžbenik za učenike osnovno i samostalno djelo, a s druge sam strane dovoljno pogledao priručnik da znam kako udžbenik ipak ne ocjenjujem jednostrano. Ići ću od poglavlja do poglavlja udžbenika osvjetljavajući ga osvrtom na priručnik samo kad je to prijeko potrebno. Radnu bilježnicu ostavljam potpuno po strani.

Prvo poglavlje, *Govorno priopćavanje*, potreban je i odličan uvod u cijelu problematiku. Odmah se uviđa zašto je fonetici i fonologiji potrebno dati doličnu pozornost jer bez te strane jezične kulture nema sporazumijevanja, bar nema lakog i pouzdanoga sporazumijevanja. Tu se može prigovoriti

² Ovaj se članak temelji na usmenom izlaganju u Zagrebačkom lingvističkom krugu gdje su bile iznesene osnovne misli u istom smislu kao i ovdje, ali je moj pismeni oblik nešto iscrpniji nego usmeno izlaganje.

samo kojoj pojedinosti, npr. bilo bi potrebno da je i poruci dano mjesto u tekstu, a ne u bilješci, i s kojom riječju više, pogotovu što 2. pitanje na 3. str. glasi: »Što je poruka?«

Drugo poglavlje sažet je prikaz govornih organa i postanak glasa u njima. Očito je da je ono tu samo zbog cjeline knjige, a inače je dano kao podsjetnik onoga što bi trebalo biti već poznato.

Takva je želja bila i pri oblikovanju trećega poglavlja. Sažet je to prikaz fiziologije pojedinih glasova, ali na način po kojem će se teško snaći i nastavnici i učenici. Poglavlje je napisano kao ponavljanje poznatoga, ali to poznato nije učenicima tako poznato, niti je novo prikazano tako da poslije čitanja slika bude jasna i svrhovita za daljnje izlaganje. Nepregledna je u prvom odlomku dioba po stupnju otvora:

»U prvom slučaju nastaju glasovi *b, p, m, v, f, d, t, c, z, s, l, n, dž, č, đ, ć, ž, š, lj, uj, r, g, k, h*, koje zovemo *suglasnici (konsonanti)*, a u drugom glasovi *a, e, i, o, u*, koje zovemo *samoglasnici (vokali)*.«

A i netočna je ta dioba jer nema mjesta za poluotvorne koji su na pola puta između samoglasnika i suglasnika, pa među samoglasnicima nema samoglasnoga *r*, koji se u knjizi spominje, ni drugih samoglasnih glasnika, koji se u knjizi ne spominju. Glasa *j* nema bez ikakva obrazloženja, ali je moguća i tiskarska pogreška.

Idući podnaslovi počinju sa Dioba glasova ... iako govore samo o diobi suglasnika. Odjeljak o diobi glasova po mjestu tvorbe presažet je i ne daje dovoljno jasnu sliku, a u diobi po načinu njihove tvorbe miješaju se akustičko-fiziološka svojstva: praskavi (akustički), tjesnačni (fiziološki), drhtavi (akustički?), praskavo-tjesnačni (akustičko-fiziološki), mjesto zatvorni, tjesnačni, polu otvorni, zatvorno-tjesnačni.

U diobi prema radu glasnica opet nema samoglasnikâ, a poluotvorni (glasnici) u toj podjeli nemaju dovoljno jasno mjesto. Parnjacima je dano dovoljno mjesta, ali oni opet nisu tako jasni kao što bi bilo da je jasno rečeno: *parnjaci su glasovi koji se tvo-*

re na istom mjestu i na isti način samo što pri tvorbi zvučnih glasnice titraju, a pri tvorbi bezzvučnih ne titraju.

Da bi slika u ovako kratku pregledu bila jasna, glasove je trebalo razvrstati s fiziološkoga ili akustičkoga gledišta preglednije, npr. prema sužavanju otvora na otvorne, poluotvorne, tjesnačne, zatvorne, zatvorno-tjesnačne.

U priručniku na str. 158. traži se da učenicima naprave trodiobu na samoglasnike, suglasnike i glasnike. Postavlja se pitanje zašto ta trodioba nije jasno provedena i u udžbeniku kad je zaista osnovna i kad na njoj počivaju mnoge spoznaje u daljem izlaganju.

Nakon toga mogu se upućivati i obrazlagati zajedničke osobine pojedinih skupina i glasovi razvrstavati s drugih akustičkih ili fizioloških gledišta kao što je to u jednom smislu dobro učinjeno kad su glasnici i suglasnici po mjestu tvorbe podijeljeni na usnene i jezične, a jezični na prednjojezične, srednjojezične i zadnjojezične.

Akustička je strana glasova gotovo potpuno zanemarena. Nešto je malo upleteno u fiziologiju, i to je svc. O tome kako glasove razlikujemo u uhu ne govori se ništa. A pitanje kako se *a* od *e* razlikuju uhom nametnut će se mnogima, a odgovora, ni najopćenitijega, u knjizi o fonetici nema.

U poglavlju *Funkcija glasova u jeziku* autori govore o fonemima i fonologiji. U osnovi dobro, ali s jednim velikim problemom. Osnova su za razlikovanje fonema razlikovna (distinktivna) obilježja. Problem dosta težak pa se javlja dilema: Što s njima? Prešutjeti ih ili prikazati? Valjanih razloga ima i za jednu i za drugu odluku. Ako ih prešutimo, prešutjeli smo bitan dio fonologije, ako ih prikažemo, opteretili smo srednjoškolce problemom koji za njih nije jednostavan. Autori su odabrali kompromisan put: spomenuli su samo jedno razlikovno obilježje, zvučnost/bezzvučnost, a ostala su prešutjeli. Ali u primjerima na str. 17. ima opreka i s drugim razlikovnim obilježjima. Dobar je dio udžbenika i pratećih priručnika pisao tako da težište stavlja na veoma aktivno učenikovo sudjelovanje i otkrivanje, što je

opravdano, ali nije mišljeno što će se dogoditi kad učenik razmatranjem primjera otkrije da zvučnost/bezzvučnost nije dovoljna da razlikuje sve foneme (snimati-snivati npr.). Pitat će nastavnika. A što će nastavnik? Većina će se, nepripremljena na ovakva pitanja, zbuniti. Odgovor neće lako naći ni kasnije. Mislim da bi u priručniku za nastavnike trebalo objasniti što znači prešućivanje razlikovnih obilježja. To bi po mojem mišljenju bio jedan od osnovnih zadataka priručnika za nastavnike. Pokušao sam preko Indeksa pojmova provjeriti, ali pod *R* nema ništa s *Razlik-*, a pod *D* nema ništa sa *Distinkt-*. To je toliko čudnije što se u udžbeniku spominje *razlikovna (distinktivna) uloga* (str. 17), *razlikovna funkcija* (str. 21). Zašto u tome udžbenik i priručnik nisu cjelina ili zašto bar udžbenik nema svoj indeks pojmova?

Kad već ima opravdanih razloga što su razlikovna obilježja prešućena, onda nije trebalo isticati ni jedno, nego objašnjenje jače staviti na minimalne opreke, onako otprilike kako je učinjeno na početku Fonostilistike, ali dakako nešto opširnije. A tako nije učinjeno. O minimalnoj se opreci govori u idućem poglavlju, ali se ni tamo izriječno ne spominje, a postupak kako izdvajamo foneme stavljen je na str. 17. u zagradi, a zatim samo djelomično prikazan.

Poglavlje *Naglasak, dužina i intonacija (rečenična)* kao *razlikovna sredstva* nalazi se odmah iza poglavlja o fonologiji, što ima neko opravdanje, ali kad se gleda raspored svih poglavlja, onda se vidi da bi se ona mogla bolje rasporediti. Kao što je fiziologija glasova prije fonologije, tako bi i fiziologija naglasaka (poglavlje *Razlikovanje naglasaka*) trebalo biti prije fonologije naglasaka, a ono ne samo što se tu ne nalazi, nego se nalazi, daleko iza nje, rastavljeno tri- ma drugim poglavljima.

U prikazu nadodsjećinih razlikovnih osobina prikazane su samo tri, odnosno dvije opreke: akcentuirana i neakcentuirana dužina i rečenična intonacija. Ostale su opreke ostavljene učenicima da ih otkrivaju. U pri-

mjerima pod b) na str. 22. vrlo su različite opreke od kojih neke i nisu minimalne. Budući da te opreke nisu onako složene i nepristupačne kao razlikovna obilježja fonema, trebalo ih je sve navesti, a onda u primjerima tražiti da ih učenici otkrivaju i svrstavaju, navedavši samo primjere s minimalnim pretekama, ili bar posebno navesti primjere koji nisu minimalne opreke.

Poglavlje *Grafemski sustav hrvatskoga književnog jezika* prijeko je potrebno jer je vrijeme da jednom već svi shvate razliku između glasa i slova budući da ta bitna razlika nije još opća svojina ni svih lingvista, a kamoli da je u općoj svijesti. Još se u novosadskom pravopisu miješaju pojmovi glasa i slova, ali je zanimljivo da tome nisu izbjegli ni autori Silić-Rosandić kad pišu: »Nepodudaranje fonemskog i grafemskog sastava jezika dolazi do izražaja i pri uzastopnoj pojavi dvaju ili više fonema, npr. pri uzastopnoj pojavi fonema /t/ i /s/ u bratski, gdje se oni ne ostvaruju kao [t] i [s], nego kao [c]. [brăckî]« (str. 24). Doduše, to kod njih proistječe iz nespretne formulacije, ali ona može zbuniti svakoga pažljivijega čitatelja, a autori upravo teže da to njihovi čitatelji budu. Tvrdnja na str. 25. »Kako se budu mijenjala pravogovorna pravila, a ona će se mijenjati jer je to u njihovoj prirodi, tako će se mijenjati i pravopisna pravila« ne podudara se u potpunosti s dosadašnjim iskustvom niti se u odnosu jezik-pravopis što tako bitno izmijenilo da bi se s takvom sigurnošću moglo tvrditi kako će u budućnosti biti drugačije. Pravopis ne prati u stopu govorne promjene pa bi tu bio potreban malo veći oprez.

Poglavlje *Morfem* ne ide u fonologiju, nego u morfologiju, ali budući da je pojam morfema prijeko potreban za razumijevanje fonoloških i morfonoloških pojava, opravdano je što se i to poglavlje nalazi u ovoj knjizi. Međutim veliko je pitanje da li je najbolje učinjeno što je korijenu dana tako velika važnost i što svaka analiza treba ići do korijenskoga morfema. Što to znači, pokazat će na nekoliko primjera.

U riječima *pretplatiti* i *pretpostaviti* *d* u *pred-* zamijenjeno je sa *t* zbog toga što *platiti* i *postaviti* počinju bezvučnim suglasnikom. Za jednačenje bi to bilo dovoljno. Ali po Silić-Rosandićevu načinu nije. Učenici moraju ustanoviti razliku da se jednačenje zbililo prvi put na granici prefiksalnoga i korijenskoga morfema (*pred-platiti*), a drugi put na granici prefiksalnoga i prefiksalnoga (*pred-po-staviti*) iako je ta analiza za jednačenje nepotrebna.

Slično je i za jednačenja kao u primjerima *Englez+kinja* > *Engleskinja*, *Kinez+kinja* > *Kineskinja*. Po tvorbenoj analizi u oba primjera promjena se zbilila na granici osnove i sufiksa, ali se po Silić-Rosandićevu načinu učenici ne bi smjeli zadovoljiti takvom jednostavnom analizom, nego bi morali ustanovljavati razliku da se prvo jednačenje zbililo na granici korijenskoga i sufiksalnoga morfema (*Englez+kinja*), a drugo na granici sufiksalnoga i sufiksalnoga (*Kinez+kinja*). Da je uvedena osnova, mnoga bi jednačenja bila prikazana u jednostavnijoj slici.

Da spomenuta korijenska analiza nije jednostavna, pokazuje i primjer s riječju *predstaroslavenski*. Autori je rastavljaju na morfeme ovako: *pred, stav, slav, en, sk, i*. Oni bi se morali vraški namučiti da stručnjacima dokažu kako su *slav* i *en* posebni morfemi, kako su to dobili i što *en* u *Slaven* znači. Kako da to onda bude jasno učenicima, pogotovu kad se ne daju, i dobro je što se ne daju, pravila kako se riječi rastavljaju na morfeme. A takav je primjer još nezgodniji zbog toga što je riječ *predstaroslavenski* odabrana kao uzor.

Uz to autori svojim primjerima sugeriraju krivu sliku kao da su korijenski morfemi samo jednosložni, a to nije dobro jer je npr. *tuberkuloz-* korijenski morfem.

Poglavlje *Glasonne promjene na granicama morfema* sadrži općepoznate fonološke pojave: jednačenje po zvučnosti i po mjestu tvorbe, ali je napisano tako strogo formaliziranim, matematskim postupkom da će zbuniti mnoge učenike, a i nastavnike, a učenicima sigurno otežati prihvaćanje ovoga inače

dosta pristupačnoga područja. Ali kad bismo se i složili da je takva formalizacija potrebna i korisna, ne bi time bile uklonjene sve teškoće. Prvo, sve je dano tako zbijeno i nabijeno da ne samo što nema dovoljno vizualne preglednosti, nego nema ni misaone. Jednačenje po zvučnosti, jednačenje po mjestu tvorbe, jednačenja gdje djeluju oba uzroka i dio gubljenja suglasnika, što autori nazivaju stapanje, sve se to našlo na jednom mjestu bez razmakâ i podnaslovâ (a Ispadanje suglasnika ima čak posebno poglavlje), bez opširnijega i jasnoga obrazloženja specifičnosti pojedinih pojava tako da će samo rijetki smionici imati mogućnosti da to sve raspletu. Ako to moraju rasplesti nastavnici u izlaganju, onda se odmah postavlja pitanje zašto to nije raspleteno i u udžbeniku. Već to poglavlje pokazuje kako je knjiga samo formalno tauka.

Uz to ta pravila nije bilo potrebno dati u tako mnogo i tako složenim formulama kad se time ne dobiva mnogo, a previše se gubi. Nisu se jednačenja dosad malo poznavala zato što su bila slabo prikazana, nego što su se slabo učila i malo uvježbavala. A ovdje formalizacija znanja otežava pristup znanju. Više energije treba utrošiti na formule nego na samo znanje. Sve je dano jednodušno kao da je sve istovrsno i jednako važno. Govori se o glasovnim promjenama, takav je i naslov, a jednako se upravljuje i ono gdje promjena nema i gdje ih ima, ono što je jednostavno i ono što je složeno i što bi na drugi način bilo znatno jednostavnije. Tako se u istom odlomku kazuje da uz poluotvorne promjena nema i onda se daje pravilo o jednačenju po mjestu tvorbe. Nešto kasnije daje se u pravilima da bezvučni pred bezvučnima ostaju bezvučni, a zvučni pred zvučnima zvučni, tj. jednačenja bez jednačenja:

$$S_b + S_b \rightarrow S_b S_b$$

$$S_z + S_z \rightarrow S_z S_z$$

Ne mislim da i to ne treba reći, nego treba reći u uvodu, to jest reći riječima što ne sudjeluje u jednačenju, a u pravilima dati samo glasovne promjene. Tako će slika biti

jasnija, pravila manje i prema tome sve pristupačnije.

Osim tih načelnih napomena ima i nekih pojedinosti koje bi mogle biti preciznije. Tako se govori o prelaznju jednih glasova u druge, a posrijedi je zapravo zamjenjivanje glasova. U pravilu o zamjenjivanju s, z ispred srednjojezičnih glasova spominje se parnjak u drugom, neuobičajenu značenju, što može smetati razumijevanju, to više što iza tih naoko jednostavnih pravila stoje veoma složene jezične promjene.

Poglavlje *Razlikovanje naglasaka* potrebno je poglavlje, dobro je napisano, a fiziologija i akustika naših naglasaka prikazana je dobrim dijelom na nov način, samo, kao što već rekoh, bilo bi bolje da je stavljeno ispred fonologije naglasaka.

I poglavlje *Mjesto naglasaka u hrvatskom književnom jeziku* potrebno je poglavlje, sažeto napisano, ali katkada koja pojedinost zbog toga nije dovoljno jasna, npr. prelaznice s unutrašnjih slogova. Mogu li učenici bez posebnoga tumačenja shvatiti

zeleniti — *zelënim* → *zëlenim*,

a tako i tri primjera ispred toga kad oni nisu istovjetni s primjerima *spávati* — *spá-vâm*, *prespávati* — *prespávâm*? A zadaci na idućoj strani nisu lagani jer se mnogo traži, a prije nije dan ključ za sve.

U poglavlju o toničkim i atoničkim riječima nabrajaju se sve enklitike, što je dobro poznato, ali se ne nabrajaju proklitike, što nije poznato, a potrebno je, toliko prije što ni svi prijedlozi ni većina veznika nisu atoničke riječi.

Poglavlje *Ispadanje suglasnika* već na prvi pogled, bez čitanja, odaje da pri njegovu oblikovanju nije dovoljno mišljeno ni na preglednost ni na pristupačnost. A opet je nabijeno formulama, podacima i sadržajem kao i poglavlje *Glasovne promjene na granicama morfema*. Trebalo bi da su ta poglavlja zajedno pa nije jasno zašto su odijeljena trima poglavljima koja nemaju uske veze ni logičan slijed. Kao da su se već i sami autori uplašili teškoća ovih dvaju poglavlja pa mjesto da ih pojednostavne, oni

ih rastaviše da se može predahnuti od teških zalogaja. A konzumacija je ovoga poglavlja zaista teška. Na dvije strane nabijeno je tako mnogo sadržaja, i to matematskim načinom da nastavniku ne preostaje drugo, nego da to prevede u normalniji način i veći opseg ako ne želi da se učenici uguše tako teškim zalogajima. A oni su zaista teški. Kad bi se ova knjiga mogla vagati po specifičnoj težini, onda bi se jasno vidjelo da je između njezine debljine i težine velik nesklad. A taj je nesklad pedagoški teško opravdati. Ne znam ni jednoga udžbenika koji bi imao tako malo zalihosti kao što je ovaj. Kad se kritički razmotre dvije strane poglavlja Ispadanje suglasnika, onda se vidi da one ne daju nikakva uočljiva pregleda, ne dopuštaju da se išta zapamti, a opet nisu neke logaritamske tablice koje se nose kao priručnik. Pokažimo to na jednom primjeru iako ih na dvije stranice ima veliko mnoštvo sličnih. Poglavlje počinje formulama bez zaista potrebnoga zalihosnog teksta:

ISPADANJE SUGLASNIKA

Na granicama se $P + R$, $R + R$, $R + S$, $A - T$, $T - A$ i $T - T$ mogu pojaviti ovi suglasnički skupovi:

1. $t + c$
2. $d + c$
3. $t + \check{c}$
4. $d + \check{c}$
5. $t + \acute{c}$
6. $d + \acute{c}$
7. $d + d\check{z}$
8. $t + d\check{z}$
9. $d + \acute{d}$
10. $t + \acute{d}$
11. $s + t + S$ (S može biti S_b ili S_z)
12. $z + d + S$ (S može biti S_b ili S_z)
13. $\check{s} + t + S$ (S može biti S_b ili S_z)
14. $\check{z} + d + S$ (S može biti S_b ili S_z)

Nije mi jasno kako se u formule prvoga retka može uklopiti gubljenje t u skupu $-tc-$ u imenici *otac*, *otca*, a drugo, nije mi jasno zašto je navedeno prvih deset skupova zajedno s ostala četiri, zašto se ne kaže zbog čega su odabrane samo te skupine, a ne i

druge moguće, zašto je uopće navedeno prvih deset skupina kad se one mogu svesti na svega jednu jedinu formulu:

$$d, t + c, \check{c}, \acute{c}, d\check{z}, \acute{d}$$

lako zapamtljivu i lako izvodljivu kad se kaže kako, tj. da je prvi d ili t , a drugi jedan od zatvorno-tjesnačnih glasova. Ako se uz to još jasno kaže zbog čega se tu zbivaju navedene promjene (zbog toga što zatvorno-tjesnačni imaju u svom prvom dijelu d odnosno t) cijeli je problem znatno jednostavniji, lakši i shvatljiviji. Uz potrebnu zalihost za sve bi to trebalo više strana, ali bi to bio dobitak jer onakva nabijenost na dvije strane nije nikakva prednost.

U poglavlju *Alternacije ije/je* ... prihvaća se jednosložni izgovor »korijenskoga skupa grafema ije«. Sasvim je opravdano što je to prihvaćeno i uneseno u ovaj udžbenik jer je danas prevladalo mišljenje da je to normalan književni izgovor.³ Velika napetost između prakse i norme mogla se ukloniti jedino napuštanjem dosadašnje izgovorne norme. Međutim kako sada nastaje veći nesklad između izgovora i pisma, trebalo je to dvostruko obraditi. Uz polazjenje od pisma prema izgovoru trebalo je poći i od izgovora prema pismu jer će tek tako ovaj za mnoge inače težak problem biti uspješno svladan. Posebno treba objasniti da se pisano je jednom izgovara kratko, a drugi put dugo, odnosno da se dugo je jednom piše sa *ije*, a drugi put sa *je*. I još nešto. Ovdje se ne spominje *jat*. Može i tako, ima to i neke prednosti, ali kad se *jat* ne spominje, onda valja uvesti sve slijedove *ije* pa reći kako se čitaju. To npr. znači uvesti: *lijem*, *pijem*, *nijem* ..., *nije*, *prije* ..., *dijeta*, *hijena*, *higijena*, *orientacija* ..., a treba spomenuti i primjere kao *zmije*, *Rusije*, *Ilije*, *Mije*, *kali- jem*, *kriterijem*, *studijem* ... da se izbjegne svaka zabuna. Ta velika promjene trebala je biti potpunije objašnjena, bar za nastavnike.

³ Mislim u prvom redu na hrvatske lingviste, ali tako misle i neki drugi, usp. A. Peco, Prilozi nastavi sh. jezika i književnosti 1/1973, str. 26—28.

Govoreći na str. 49. o skupu *Srje*, tj. o kratkom je iza stalnoga suglasničkoga skupa od kojih je prvi suglasnik, a drugi (brjevovi → bregovi), trebalo je odmah jasno razložiti da se to ne odnosi na *Srje* kad je između *S-* i *-rje* morfemska granica (*raz-rješavati*, *raz-rjedivati*), a ne to učiniti odvojeno, na idućoj strani, i to pod naslovom *U prednaglasnom položaju*.

Dobro je što se navode kategorije u kojima se slog *ije* krati, a u kojima se ne krati jer to olakšava shvaćanje problema i smanjuje broj posezanja za priručnicima. U tome će biti potrebno popraviti koju pojedinost.

Na str. 49. tip *nož-lijek* nepotrebno je relativiziran, a na str. 52. za taj se tip kaže da *ije* ostaje nepromijenjeno.

Nije točno pravilo da je izvođenje imenica i pridjeva od glagola popraćeno kraćenjem korijenskoga sloga kad imamo imenice *cijena* (uz *procjena*), *drijemalac*, *oklijevalac*, *drijemalica*, *oklijevalica*, *miješalica*, *zanovijetalica*, *zijevalica*, *zanovijetalo*, *lijevak*, *lijepak*, *cijetka*, *pripovijetka*, *liječnik*, *vijećnik* ...

Tvrđnja da se u apstraktnih imenica na -ost izvedenih od pridjeva osnovni slog ne krati vrijedi samo za novije izvedenice, ali ne i za starije jer je od *svijétao* izvedenica *svjétlōst*, kao što je *mlādōst* od *mlād*, *mlāda*.

Podnaslov *U odnosnih pridjeva na -ov/-ev i -in* očito nije dobro odabran jer pod njim dolazi veoma različit sadržaj, a i u tih se pridjeva osnovni slog i krati i ne krati jer uz navedene primjere *pijétlov*, *slijèpčev*, *vi-jèzdin* imamo i *lijeska-ljeskov*, *brijest-bre-stov*, *drijen-drenov*.

Opravdano, je što su se i glasovi *č*, *ć*, *dž*, *đ* našli i u ovoj knjizi i u posebnom poglavlju jer je korisno da se i to ponovi, ali nije dobro što se ta problematika opterećuje nepotrebnim jedinicama, npr. sufiksom *-čad*, kad je to sufiks *-ad* u zbirnoj množini od imenica na *-če* (a sufiks se *-če* nalazi u popisu na 8. mjestu), zatim sufiks *-ča* u *ruda-ča* kad je to sufiks *-ača* koji se nalazi u popisu na 2. mjestu. Sufiks *-čija* nije književni

sufiks pa ga nije trebalo ni navoditi, a gotovu ne u riječi *mirašćija*, kad je književno, koliko je književno, *miraždžija*, kao što je i navedeno na 30. strani.

U tom se poglavlju ponovno očituje pre-naglašena upotreba pojma korijen jer se samo navode korijenski primjeri i daju dva jednostrana pravila:

»Glas [č] dolazi u korijenu kao alternat glasova [k] i [c]« (str. 55).

»Glas [ć] dolazi u korijenu kao alternat glasa [t]« (str. 56, oboje istakli autori).

Ta pravila zanemaruju na tisuće primjera kao što su *zemlj-ak*, *zemlj-ač-e*, *bak-ic-a*, *bak-ič-in*, *prodorn-ost*, *prodorn-ošč-u* ...

Zbog poglavlja *Logički naglasak* u udžbenik su uvedeni osnovni pojmovi iz aktualnoga raščlanjivanja rečenice. Mislim da je to trebalo prešutjeti kao što su prešućena i razlikovna obilježja jer se sve u potrebnu opsegu i onako ne može naći u ovoj knjizi, a dano ovako kratko nije dovoljno, prije će zbuniti nego što će poučiti, a nije ni prijeko potrebno kad sami autori kažu: »Međutim se ni u njima, u odsječcima koji znače novo, svi elementi ne izgovaraju jednako ...« (str. 59). Treba naći načina da se nađe valjan rez u onom što je povezano jer bi inače svaki lingvistički priručnik tražio da u nj uđe sva lingvistika.

Fonostilistika je karakteristična po tome što prevladavaju veći primjeri s manje tumačenja, a nema gotovo nikakvih formula ni formalizacija. Teži se samo da se dade ključ za neke specifične pojave u književnim djelima, a o tim se specifičnostima dosad malo ili nimalo pisalo. To dobrim dijelom vrijedi i za posljednje poglavlje, za Grafo-stilistiku.

I tako smo došli na kraj udžbenika, iako je još mnogo toga ostalo nerečeno. Trebalo bi govoriti o upotrebi nekih riječi u tekstu i u primjerima, o terminima i njihovoj upotrebi, o literaturi koje u priručniku za nastavnike nema, a potrebna je, o gramofonskoj ploči ili magnetofonskoj vrpci za kojom

udžbenik vapi, i o koječemu drugome, ali se iscrpne ocjene moramo odreći jer bi inače trebala knjiga o knjižici, toliko su mnogo pitanja autori pokrenuli. Nastojao sam samo da udžbenik približim nastavnicima, a autore potaknem da iduća izdanja približe učenicima što god je više moguće. Put su krčili dobro, potrebno je da ga dobro i utru. Priznanja su za zasluge dobili, ali bi štetno bilo kad bi na sadašnjim lovorikama zaspali. Jer osnovna je moja misao u ovom prikazu bila da nova izdanja budu bolja. Vodio sam se načelom za koje želim da se i na moj rad primjenjuje: Pomognite mi da izdam treće dotjerano izdanje, a onda me kritizirajte koliko vas i kako vas volja. Pomognu li im u tome moje napomene, radovat ću se njihovu uspjehu kao i oni sami jer, nadam se, na istom smo putu i s istim težnjama.

Stjepan Babić

TRI BLISKOZNACNICE: SIPATI. LIJEVATI, TOČITI

U posljednje nas doba sve češće zapljuskuju pitanja: *Koliko benzina da vam uspem? Smijem li vam nasuti čašu vina? Tko je tu vodu proso?* S takvim značenjima i pokoji novinar, publicist, pisac stručne knjige upotrebljava glagol *nasuti*, *sipati* ili koji drugi iz brojne porodice s praslavenskim korijenom *sɛp-, oglašujući se o savjet »Jezičnog savjetnika s gramatikom« (S. Pavešić i dr.), koji je jasan i nedvouman: »*sipati* prez. je: sipam i sipljem; upotrebljava se kad se govori o čemu sipkom (npr. o brašnu, pijesku i sl.). Ne valja taj glagol uzimati govoreći o tekućinama; one se liju. Isto vrijedi i za složenice.«

Stari su leksikografi uglavnom na strani autora »Jezičnog savjetnika«, jednako tumačeći riječ *sipati*: A. Della Bella: *spargere di cose non liquidi*, Voltiggi: *spargo, bestreuen*, Stulli: *insaccar il grano o cose simili, triticum in saccum inicere*. Najviše primjera u AR (Dio XV) pokazuje da se *sipa*: *biser, blago, brašno, cvijeće, dukati, gnoj, hra-*

na, kamenje, kosti, kukuruz, pepeo, pijesak, prah, proso, pšenica, ružice, sol, tanad, trava, vapno, zemlja, zrnje, žeravica, žito i dr., a u prenesenu značenju: *besjede, čast, iskre, munje, oganj, slast, slava, sram, vatra i dr.* To su primjeri iz A. D. Belle, Divkovića, Došena, Gundulića, Ivaniševića, Jambrešića, Kačića, Kavanjina, Kurelca, Mikalje, Palmotića, Pavlinovića, Posilovića, Ranjine, Reljkovića, Stullija i Voltiggija.

Za sipanje tekućine AR daje primjere iz Crne Gore (kava), Bolića (ocat), Daničića (pomije) i Vuka (čorba, ljekarstvo, voda). Iako i suvremeni hrvatski književnici u upotrebi glagola *sipati* slijede u prvom redu tradiciju, ipak ima dosta znakova kolebanja. Tako je i s novijim rječnicima: Deanović-Jernej, Hrvatskosrpsko-talijanski rječnik, 1970: *versare, spargere*; Dayre-Deanović-Maixner, Hrvatskosrpsko-francuski rječnik: *verser, (r)épandre*; C. A. Parčić, *Vocabolario croato-italiano* (1921): *spargere; versare*: — vino; Šamšalović, Njemačko-hrvatskosrpski rječnik (1929): *streuen, schütten, giessen*; I. I. Tolstoj, Serbsko-horvatsko-russkij slovar (1957): 1. litj, nalivátj, 2. sypatj, nasypatj; Drvodelić, Hrvatskosrpsko-engleski rječnik: *strew, litter*; (prazniti) *shoot, spill, empty discharge, pour out*; Hurm, Hrvatskosrpsko-njemački rječnik: *streuen, schütten, giessen; einschenken*; Jurančić, Srbohrvatsko-slovenski slovar (1955): 1. *sipati*, 2. *nalivati, točiti*; Benešić, Hrvatsko-poljski rječnik (1949): *sypac, nasypywać; lać, nalewać*.

Očito je da je manje kolebanja u upotrebi glagola *sipati* i *liti* u starijih pisaca i leksikografa, a u naše vrijeme značenjskom izjednačavanju tih riječi pridonosi snažan utjecaj nekih narodnih govora (u prvom redu slavonskih) i utjecaj srpskog književnog jezika. U rječniku Miodraga S. Lalevića »Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika« redosljedom se daje prednost sipanju tekućina: »*sipati* znači činiti da što *tečno* ili *sipko* pada ili ulazi u drugi prostor.« (Istaknuo S. T.)

Budući da zamjena *sipati* — *liti* ne obogaćuje, nego osiromašuje jezik, zatirući fine i potrebne distinkcije, nema razloga da se od-